

RECENZÍÓK

Könyvismertetés: Nancy Krieger – Az egészség ökoszociális elmélete, a megtestesült tapasztalatok és a népesség egészsége

Book review: Nancy Krieger – Ecosocial Theory, Embodied Truths and the People's Health

Ismertető: [Vitrai József](#)

Ismertetett könyv: Krieger, N. (2021). Ecosocial Theory, Embodied Truths, and the People's Health. Oxford University Press. ISBN: 9780197510728

Kulcsszavak: diszkrimináció; ökoszociális elmélet; megtestesülés; megtestesülő igazságtalanság

Keywords: discrimination; ecosocial theory; embodying; embodied injustice

*„A világ téved: nem tudod magad mögött hagyni a múltat.
Az beléd temetkezett, és húsból magának készített raktárat.
Nem minden emléked hasznos számodra,
De ami a világból téged ért, benned mind megtalálható.”*

(Claudia Rankine: Citizen: An American Lyric)¹

Gyakran szolgátság vagy gyarmatosítás következményeképpen a szegény, hátrányosan megkülönböztetett és ártalmas körülmények között dolgozó és élő emberek egészsége rosszabb, fiatalabban halnak meg, mint azok, akik gazdasági, társadalmi és jogi szempontból előnyös helyzetben vannak. Már az ókori egyiptomi, görög, indián és kínai orvosi szövegekben fellelhetők megállapítások a hatalom, a társadalmi helyzet, valamint az egészség közötti összefüggésre vonatkozóan. Bár ez az összefüggés régóta ismert, tudományosan megalapozott magyarázatok csak az utóbbi évtizedekben születtek. Az egészség társadalmi megoszlásának

okaival kapcsolatban elsősorban Nancy Krieger amerikai szociálepideológus nevét kell említeni (személyéről a cikk végén olvasható részletesebb ismertetés), aki 1994-ben megjelent *„Epidemiology and the Web of Causation: Has Anyone Seen the Spider?”* (Epidemiológia és az oksági háló: Láttát valaki a pókot?; Krieger, 1994) című írásával bevezette a társadalmi viszonyok megtestesülésének (*embodying*) gondolatát. Legújabb könyvében Krieger (2021) nem csupán elméleti alapokat kínál a magyarázathoz, hanem példák illusztrálja, hogyan vizsgálhatók és változtathatók meg az egészségbeli méltánytalanságok. A könyv három fejezetből és

¹Saját fordítás

a szerző jegyzeteiből áll. Az első fejezetben az elméleti alapokat fekteti le a szerző, kifejtve a legfontosabb, általa bevezetett fogalmakat. A másodikban példákon keresztül demonstrálja, hogyan mérhetők, vizsgálhatók, sőt, akár mérsékelhetők az egészségbeli méltánytalanságok. A harmadik fejezet a társadalmi igazságtalanságok megszüntetéséért küzdő kutatók és aktivisták előtt álló kihívásokat veszi sorba. A „Kis könyvek, nagy elméletek a népesség egészségével kapcsolatban” (*Small Books, Big Ideas in Population Health*) sorozatban megjelenő, kisméretű, valamivel több mint 300 oldalas kötet felét a szerzőnek a források megjelölésével ellátott jegyzetei teszik ki.

Az alábbiakban az írás² a könyv kulcsfogalmait járja körbe azzal a céllal, hogy az olvasók számára közelebb hozza az elméleti alapokat, hogy elősegítse a szakemberek szemléletében szükséges változást olyan beavatkozások kidolgozásához, amelyek alkalmasak lehetnek a hazai egészségügyenélkülenségek csökkentéséhez.

Az egészség egyéni vagy társadalmi felelősség?

Hagyományosan így teszik fel a kérdést: ki felelős a népesség egészségének egyenlőtlen eloszlásáért, az egyének vagy a múlt és jelen társadalmi körülményei? Ha az egyének, akkor a társadalmi csoportok egészsége között megfigyelhető különbségek egyszerűen az egyének biológiáját, értékeit és választásait tükrözik. Ha viszont a társadalmi viszonyok, amik egyes csoportoknak több hatalmat és ezáltal az egészséges élethez jobb lehetőséget adnak más csoportok hátrányára, akkor az egészségügyenélkülenségek az egyenlőtlen hatalmi viszonyokat tükrözik.

A népegészségügy felől közelítve a kérdés konkrétan az, hogy a társadalmi csoportok

egészségében mutatkozó különbségek "természetesek" és méltányosak, vagy társadalmi eredetűek és igazságtalanok. Az alapvető kérdés az, hogy a népesség egészségi mintáira vonatkozó ok-okozati tényezők és magyarázatok vajon (1) az egyénekben rejlenek-e, veleszületett biológiájuk és egyénileg választott vagy esetleg genetikailag meghatározott viselkedésük, értékeik és társadalmi csoport- vagy kulturális hovatartozásuk révén, szemben a (2) az egyének életkörülményeit szabályozó politikai és gazdasági rendszerek prioritásaiban, politikáiban és gyakorlatában. Az első esetben a populáció egészségi mintázatát egyszerűen az egyének összeadása adja, és a megfelelő beavatkozások, legyenek azok orvosi biológiai vagy viselkedéses jellegűek, az egyénekre összpontosítanak. A második esetben a népesség egészsége a társadalmilag strukturált életmódot tükrözi, így az egészségesebb életmód lehetővé tétele érdekében méltányos társadalmi változásokat előidéző beavatkozásokat igényel.

Krieger a szokásos egyén vagy társadalom megközelítést elveti, és elméletét két előfeltételezésre építi:

- (1) a Földön nincs olyan egyed vagy faj, ami a többiektől és fizikai környezetétől elkülönülten él, ezért minden élőlény egyidejűleg önálló egyed, és – szükségyszerűen – a kezdetektől változó élővilág része is;
- (2) minden élőlény szervezete magán viseli korábbi élettapasztalatait – amit Krieger „megtestesült tapasztalatnak” (*embodied truth*) nevez –, amit az élő és élettelen környezetével való kölcsönhatások alakítottak ki.

Másképpen, az egyedek megfigyelhető tulajdonságai, azaz fenotípusai az öröklés által nem végérvényesen meghatározottak, hanem az élet során változnak, alakulnak. „Életünk, a mi megtestesült feno-

² A szöveg döntően az eredeti nyers fordításának leegyszerűsített változata, helyenként pontos idézetekkel.

típusunk, amely az általunk lakott és változtatott dinamikus változó világ dinamikus társadalmi és biofizikai tényezőivel való kapcsolat révén alakul ki.” (3. o.) Természetesen a vagy-vagy érvelés felvetése túlságosan merész és leegyszerűsítő. Az elmúlt fél évszázad hagyományos megoldása a gén × környezet kölcsönhatás alternatívája volt. De ez a megoldás továbbra is olyan problémákkal küzd, amelyekre nem kínál valójában megoldást. Először is, továbbra is vita folyik arról, hogy mi és ki számít környezetnek – mivel a környezet a sejteken belüli nem DNS-molekulától kezdve a makrogazdasági rendszerekig bármeddig kiterjedhet. Másodszor, az élőlények esetében nem a gének lépnek kölcsönhatásba a környezettel, hanem az egész szervezet. Bár a szervezetből kiemelt, laboratóriumi körülmények között vizsgált gének (valamint az egyik típusú organizmusból a másikba beillesztett gének) elemzése megtervezhető és elvégezhető, ez nem ugyanaz, mint a szervezetek „emergens megtestesült fenotípusa”. „A látszólagosan konkrét és az apolitikus gének, szemben a nehezebben körülhatárolt és a talán könnyebben átpolitizálható környezettel, valamint az előbbinek az empirikus egészségtudományok általi manipulálásának nagyobb lehetőségei az utóbbival szemben azt jelenti, hogy a gének következetesen az első helyen állnak a finanszírozás és az ok-okozati figyelem terén.” (6. o.)

Szex vagy gender?

„Az 1990-es évek közepén hasonló kérdések merültek fel a nők egészsége körül az epidemiológiában és a népegészségügyben (megjegyezve, hogy a férfiak egészségét, mint olyat, ritkán tárgyalták a népegészségügyi irodalomban, és a nemek kétféleségének megkérdőjelezése nem létezett).” (38. o.) Ahogy a rasszizmus és

egészség összefüggésének esetében, ezek a viták is hosszú, évezredek múltá nyúltak vissza. Krieger meggyőződése, hogy itt is, a nők és a férfiak közötti biológiai különbségek helyett a hatalmi, vagyonbéli, viselkedési különbségek magyarázzák a mindkét nem által meg tapasztalt egészségi különbségeket – nem pedig a nők és a férfiak közötti szaporodással kapcsolatos különbségei. A kihívás azonban itt mégis különböző, hiszen a rasszal/etnikummal ellentétben, amelyek kizárólag társadalmi konstrukciók, hiszen nincs legitim biológiai alapjuk, a nem/gender esetében eltérőek lehetnek a válaszok a felvetett szociális, illetve a biológiai kérdésekkel kapcsolatosan. Konkrétan, a nemek társadalmi konstrukciója (gender) mellett ott van az emberi valóság is, azaz, hogy az ember szexuálisan kétféle. Ez azt jelenti, hogy a kétneműség a szaporodáshoz szükséges. „Kritikusan fontos megérteni, hogy az emberek – függetlenül a nemhez kötődő biológiai tulajdonságaiktól – szükségszerűen és túlnyomórészt közös biológián osztoznak, ugyanis ugyanannak a fajnak a tagjai.” (38. o.)

Metszetszemlélet³

„A betegségek eloszlásának ökoszociális elmélete és a hozzá tartozó konstrukciók, mint a megtestesülés és a megtestesülő igazságosság(talanság) a test és a népesség egészségéről további integratív gondolkodásra készítenek. Értelmeszerűen a megtestesülés azt jelenti, hogy nem úgy van, hogy egyik napon egy rasszhoz, vagy etnikai, vagy gender csoporthoz tartozunk, és egy másik napon meg van egy bizonyos szexuális orientációnk: egyszerre vagyunk mindezek – és ugyanez vonatkozik a társadalmi osztályunkra, nemzetiségünkre, bevándorlási státuszunkra, hogy hol élünk és dolgozunk.” (41. o.) Krieger arra mutat rá, hogy a testükkel és a testükön belül az

³ Ehhez kapcsolódó ajánlott cikk: Vitrai & Tarkó 2021

emberek és más élőlények naponta integrálják tapasztalataikat és kitettségüket, mind társadalmi, mind biofizikai értelemben, minden egyes pillanatban. Ez szó szerint az élet része, ez hozzátartozik az élethez. Következésképpen az integrációs folyamatokról szóló oksági elméleteknek magukba kell foglalni a megtestesülés, a megtestesülő tapasztalatok és az egészség népesség szerinti megoszlásának fogalmát.

Annak felismerése, hogy az emberek tapasztalatai egyszerre alakítják a történelmileg többszörösen meghatározott társadalmi pozícióikat és identitásukat, a metszetszemlélet (*intersectionality*) fogalmát is megjeleníti.

Collins és Bilge (2020, p. 14) meghatározásával „A metszetszemlélet azt vizsgálja, hogy a hatalom egymást átfedő hatásai hogyan befolyásolják a társadalmi viszonyokat az egyes társadalmakban, valamint a mindennapi életben szerzett egyéni tapasztalatokat. Elemző eszközként, a metszetszemlélet figyelembe veszi többek között a rassz, az osztály, a gender, a nemi orientáció, az állampolgárság, a fogyatékosság, az etnikai hovatartozás és az életkor kategóriáit, mint egymással összefüggő és egymást kölcsönösen alakító tényezőket. A metszetszemlélet egyfajta módja a világ, az emberek és az emberi tapasztalatok komplexitása megértésének és magyarázatának”.

Krieger szerint a cél az, hogy elősegítsük azokat az elképzeléseket és gyakorlatokat, amelyeket az emberek felhasználhatnak az egymásra épülő és egymást kölcsönösen erősítő hatalmi rendszerek és azok társadalmakra és egyénekre gyakorolt hatásainak megkérdőjelezésére, azzal a szándékkal, hogy igazságos társadalmakat hozzunk létre. A szerző megállapítja, hogy a betegségek eloszlásának ökoszociális elméletéhez hasonlóan az interszekcionális a többféle igazságtalanság társadalmilag strukturált összefonódásával foglalkozik. Célja az emberi társadalmakban

tapasztalható strukturális igazságtalanság egymást metsző formáinak elemzése és az ezekkel kapcsolatos cselekvés. Soha nem volt célja, hogy a társadalmi, biológiai és ökológiai jelenségekkel, valamint a szó szerinti biológiai megtestesülés útjaival és következményeivel foglalkozó elméletalkotást irányítsa.

Strukturális rasszizmus

A Covid-19 médiamegjelenésén is áttörő hír volt a transzatlanti rabszolgatartás genetikai következményeiről szóló vizsgálat akkor, amikor a strukturális rasszizmus, a rabszolgaság és az emberek elleni állami erőszak témája éppen az egyik legforróbb téma volt az Egyesült Államokban a színesbőrűek elleni erőszak miatt. A kutatás – megjelenésének idején az addigi legnagyobb genetikai vizsgálat volt (N= 50 281 résztvevő) –, amely a rabszolgasorba taszított emberek leszármazottainak afrikai, európai vagy amerikai őslakos származását vizsgálta a földrajzi eredet, a kényszerű áttelepítés szempontjából.

A résztvevők olyan önként jelentkezők voltak, akik elküldték DNS-üket és családtörténetüket egy kereskedelmi cégnek, hogy többet tudjanak meg a felmenőikről. A kutatók ezeket a genetikai és önbevallási adatokat kiegészítették a rabszolgahajó-jegyzékek adataiból származó információkkal. Az eredmény egy olyan tanulmány volt, amelynek megállapításai alátámasztották a meglévő és kiterjedt történelmi, antropológiai és genetikai kutatásokat.

Az új adatok megerősítették a jól ismert regionális eltéréseket a különböző afrikai térségekből való származással kapcsolatban. Emlékeztetőül: az európaiak erőszakkal rabszolgasorba taszítottak és elszállítottak több mint 12,5 millió afrikait dolgozni az európai gyarmatosítók által Újvilágnak nevezett gyarmatokra (igaz, csak az európaiak számára volt "új", az őslakosoknak nem).

A vizsgálat számszerűsítette, hogy a rabszolgasorba taszított afrikai nőknek a fér-

fiakhoz képest jóval nagyobb a genetikai hatásuk annak ellenére, hogy a rabszolgák 60%-át férfiak tették ki. Megállapították továbbá azt, hogy az európai férfiak hatásának mértéke regionálisan különbözik. A vizsgálat új számokat kapcsolva a régi tényekhez úgy becsülte, hogy Latin-Amerikában a jelenlegi afrikai származásúak körében a rabszolgasorba taszított nők a férfiaknál 17-szer nagyobb mértékben járultak hozzá a népesség genetikai állományához; a latin-karibi térségben 13-szor; és az Egyesült Államokban 1,5-szer.

Közép-Amerikában az amerikai őslakos nők hatása volt a legnagyobb, 28-szorosan meghaladta a férfiakét. Továbbá, míg az Egyesült Államokban az európai férfiak genetikai hatása háromszor nagyobb volt a nőknél, addig a brit-karibi térségben 25-ször magasabb volt.

A szerzők szerint ezek az eredmények megfelelnek a kontinensen elterjedt, a nemi erőszakot a regionális politikával kombináló történelmi eseményeknek: míg a dél-amerikai gyarmati uralkodók igyekeztek "felhígítani" a népesség afrikai származását, addig az észak-amerikaiak a szegregációt erőltették.

Ahogy egy szakértő összefoglalta, a tanulmány rávilágít arra, hogy a fizikai és szexuális erőszak a rabszolgatartás része volt – és ennek következményei még mindig jelen vannak társadalmunkban. Az eredmények megerősítik, hogy a rossz bánásmód, a diszkrimináció, a nemi visszaélés és az erőszak hatása nemzedékeken át fennmaradt. Ezek a meggyőző új genetikai adatok alátámasztják a reprodukív erőszak széles körű elterjedtségét a rabszolgamunkára épülő gazdaságokban.

Azonban a szokásos, a „rassz genetikailag meghatározott” elv ellen az új kutatás borzalmas megtestesült tapasztalatai további anyagi bizonyítékokkal szolgálnak, ame-

lyek kikezdi a „biológiai rassz” alapvető tévhitét. Ez „az esszencialista konstruktum az európai inkvizícióban, a rabszolga kereskedelembe gyökerezik, és alapjául szolgált az európai fehér keresztények »vérében folyó« felsőbbrendűségének és dominanciájának, illetve az őslakosság állítólagos veleszületett alacsonyrendűségének és alávetettségének, és az 1500-as évek óta meghatározóvá vált az orvosi és természettudományban mind Európában, mind a gyarmatokon. Amint azt az új adatok igazolják, nem az öröklött tulajdonságok, hanem a társadalmi viszonyok döntötték el, hogy valakinek a felmenői szabdok vagy rabszolgák voltak”. (56–59. o.)

AJÁNLÁS

A társadalmi viszonyoknak az egészségre kifejtett hatását kevés más szerző vizsgálta részletesebben, mint Nancy Krieger, aki elmélettel megalapozott eszköztárat fejlesztett ki a jelenség pontosabb vizsgálatára, mélyebb megértésére. Az ismertett könyv alapfogalmai, mint a megtestesült tapasztalatok és igazságtalanságok felhasználhatók a hazai népességben kimutatható egyenlőtlenségek méltánytalanságként való értelmezéséhez, azaz a feltárt egészségbeli különbségek mögötti társadalmi igazságtalanságok, illetve az azokat létrehozó okok azonosítására. Krieger e könyvben bemutatott elmélete és kutatásainak eredményei ellentmondanak például annak a hazai megközelítésnek, ami a romák rosszabb egészsége mögötti genetikai eltéréseket próbál igazolni.

A hazai egészségbeli méltánytalanságok eredményes mérsékléséhez ajánlatos Krieger munkásságát tömören összefoglaló könyvével részletesebben megismerni.

NANCY KRIEGER⁴

Nancy Krieger a *Harvard T.H. Chan School of Public Health* szociálepideológia professzora, az egyetem *Social and Behavioral Sciences* tanszékén, valamint az *Interdisciplinary Concentration on Women, Gender, and Health* igazgatója. 1995 óta az egyetem oktatója. Krieger nemzetközileg elismert szociálepideológus (PhD, epidemiológia, UC Berkeley, 1989), biokémiai, tudományfilozófiai és közegészségügy-történeti háttérrel, valamint több mint 30 éves aktivista tevékenységgel a méltányosság, a tudomány és az egészség területén. 2004-ben az *Institute Science Information* által magasán idézett tudós lett, amely csoportba "az összes publikáló kutató kevesebb, mint fél százaléka tartozik", és helyezését 2015-ben és 2022-ben megerősítették. 2013-ban megkapta az *Epidemiology Section of the American Public Health Association* Wade Hampton Frost-díját, 2015-ben pedig az *American Cancer Society Clinical Research Professorship* címét, amelyet 2020-ban újból meghosszabbítottak. 2019-ben Krieger "a tudósok legjobb 0,01%-ába került a hatása alapján" mind a teljes karrierje, mind 2017-ben egy új nemzetközi szabványosított idézettségi mérőszámok szerzői adatbázis szerint, beleértve a 2017-ben felsorolt 90 legjobb tudós között az #1-et, akiknek elsődleges területe a népegészségügy, másodlagos területe pedig az epidemiológia (<https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000384>). 2020-ban elnyerte az *American College of Epidemiology* "Outstanding Contributions to Epidemiology" díját, valamint ő és csapata megkapta az *American Journal of Epidemiology* 2020-as "Paper of the Year" díját a történelmi redliningről és a rák diagnóziskori stádiumáról szóló tanulmányukért (Krieger et al., 2020). 2021-ben az UNESCO *International Scientific Committee tagjává* nevezték ki a „Slave Route Project: Resistance, Liberty, Heritage” projekthez. Krieger munkássága három területre terjed ki: (1) a népesség egészségének megértését, elemzését és javítását szolgáló fogalmi keretek, beleértve a betegségek eloszlásának ökoszociális elméletét, amelyet először 1994-ben javasolt, és amelynek középpontjában a megtestesülés és a méltányosság áll; (2) a népesség egészségének és az egészségi egyenlőtlenségeknek a társadalmi meghatározó tényezőire vonatkozó etiológiai kutatás; és (3) az egészségi egyenlőtlenségek nyomán követésének javítására irányuló módszertani kutatás. 1994-ben társalapítója volt, valamint jelenleg is elnöke az Amerikai Népegészségügyi Társaság 1848-as Választmány Szellemének (Spirit of 1848 Caucus), amely a társadalmi igazságosság és a népegészségügy közötti kapcsolatokkal foglalkozik.

IDÉZETT SZAKIRODALOM

- Krieger, N. (2021). *Ecosocial Theory, Embodied Truths, and the People's Health*. Oxford University Press. ISBN: 9780197510728
- Collins, P. H., & Bilge, S. (2020). *Intersectionality*. John Wiley & Sons, p. 14.
- Krieger N. (1994). Epidemiology and the web of causation: has anyone seen the spider?. *Social science & medicine* (1982), 39(7), 887–903. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)90202-x](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)90202-x)
- Krieger, N., Wright, E., Chen, J. T., Waterman, P. D., Huntley, E. R., & Arcaya, M. (2020). Cancer Stage at Diagnosis, Historical Redlining, and Current Neighborhood Characteristics: Breast, Cervical, Lung, and Colorectal Cancers, Massachusetts, 2001–2015. *American journal of epidemiology*, 189(10), 1065–1075. <https://doi.org/10.1093/aje/kwaa045>
- Vitrai, J., & Tarkó, K. (2021). Cikkismertetés: A Kiváltságok Érmemodellje és a Kritikus Szövetséges – Az egészségre gyakorolt hatások (fordítás). *Egészségfejlesztés*, 62(4), 56–75. <https://doi.org/10.24365/ef.v62i4.7640>

⁴ <https://www.hsph.harvard.edu/nancy-krieger/>

INFORMÁCIÓK A SZERZŐRŐL

Vitrai József

Magyar Népegészségügy Megújításáért Egyesület, Multidiszciplináris Egészség és Jólét folyóirat, Budapest;
Széchenyi István Egyetem Egészség- és Sporttudományi Kar Preventív Egészségtudományi Tanszék, Győr
vitrai.jozsef@gmail.com

CIKKINFORMÁCIÓK

Doi: [10.58701/mej.9669](https://doi.org/10.58701/mej.9669)

Beküldve: 2023. 01. 18.

Elfogadva: 2023. 01. 25.

Megjelentetve: 2023. 03. 06.

Copyright © 2022 Vitrai József. Kiadó: Magyar Népegészségügy Megújításáért Egyesület. Ez egy nyílt hozzáfér-
résű cikk a CC-BY-SA-4.0 licenstszerződés alapján.